

ՀԱՏԿԱԿԱՆ ՀԱՒԿԻՐԸ

Զատկին կարմիր եւ գունազեղ հաւկիթները միշտ հետաքրքրական են, եւ ամէն մարդ կ'ուզէ գիտնալ թէ ի՞նչ կայ ունին իրարու հետ՝ Զատիկ եւ Կարմիր Հաւկիթ, եւ ի՞նչ է ծագումը ատոր։

Այլիքի դարձող առաջին կէտն է հաւկիթ բառը, որ գրաբարի մէջ տեղ մը չէ՝ զործածուած։ Դասական հայերէնին, ինչպէս նաեւ մինչեւ հիմայ շատ մը հայ գաւառաբարբառներուն բուն բառն է Ձու, որուն նուագական ու փառաբանական մէկ ձեւը՝ Եղ. գարու հայտնիներէն մէկուն անունն ալ եղած է։ Տիկին Ձալիկ, մայրը վաճան Լաւիկունեանի։

Հաւկիթ բառը ժողովրդական է, եւ ընդհանրապէս կը նշանակէ ունէ թռչունի ձու կամ կիթ։ Իսկ մասնաւորապէս ընտանի հաւերուն կիթը։ Հաւ, հաւի(*)), բառն ալ հայերէնի մէջ բոլոր թռչուններուն տեսակները անունն է, արու թէ էգ, ատանց տարբերութեան։ Իսկ մեր ժողովրդական լեզուին մէջ հաւ բառը հետզհետէ մասնաւորուած եւ յատկացած է ամէնուն ծանօթ ընտանի հաւին, այնպէս որ երբ հաւ բառն արժէ՝ կ'իմանանք մեր տան հաւնոցներուն մէջ հաւկիթ անող ընտանի էգ թռչունը։ Մինչ հաւ բառն ալ, հին հայերէնի մէջ միայն թռչուն չի նշանակեր, այլ նաեւ՝ սկիւր, ինչպէս նաեւ սերունդի մը ցախախոր, պապը։

Դարձնալ կիթ, որ հաւին վրայ բարդուած է, հայերէնի մէջ կը նշանակէ կիթուած ունէ արդիւնք։ արտերուն հոմանիք, կենդանաց կարը, այգիներուն կարը, ուրիշն հաւիկիթ բարդին մէջ ալ՝ կիթ կը նշանակէ հաւին արդատիքը, պտուղը։ Հաւիկիթը բնութագրէն էլի, արգասաւորուողի զաղափարը կուտայ — այսինքն՝ ո՛չ միայն հաւը էգ թռչուն մըն է, որ կիթ (ձու) կ'աճէ, այլ նաեւ կիթը կամ ձուն ալ էլ է ըստ իրեան։ Անշուշտ պատահական երևոյթ մը չէ անկիտաբան ԵՂՁ (հաւկիթ) եւ հայերէն էգ բառերուն իմաստի նմանութիւնը, եթէ ոչ նոյնութիւնը երկու բառերու մէջն ալ։

Երկրորդ կէտը որ ուշադրաւ է, հաւկիթին բուն ձու կարի որ տեղն է թէ՛ ատանին անտեսութեան, թէ՛ ճարտարաւեստի, թէ՛ զեղազործութեան մէջ։ Այս տեսակէտներէն առնարական գործածութեանց մէջ շատ կարեւոր ապրանք մը եղած է հաւկիթը։ Միայն Փարիզ քաղաքին մէջ կ'սպառէ տարեկան 40-50 միլիոն Փրանքի հաւկիթ, որ կշիռով կը ներկայացնէ 15-20 միլիոն քիլոգրամ քանակութիւն մը։

Հաւկիթին ճերմկուցով կը պարզեն գինիները, օշարակները, ճերմկուցը կը զործածուի իւզանկարներու մէջ, եւ մենք գիտենք կատարած յախ-

ճաղակներն ալ կը փաղցրեն հաւկիթին ճերմկուցին եւ կրին շաղուածքով։ Հին ատեններ, հաւկիթին ճերմկուցը կը գործածէին քարուկիւր շէնքերու շաղախին, եւ յսած ենք որ ձեղաչիւրիան Միքայիլ Ամիրա, Կ. Պոլիս, Վասիւր՝ իր եկեղիցիի ապարանքը այդպիսի թանկագին շաղախով մը շինել տուած է։ Կազմարարներ գիրքերը ոսկեզօծելու համար հաւկիթին ճերմկուց կը գործածեն։ Իսկ զեղնուցը կը կիրարկուի կաշեգործութեան մէջ։

Երրորդ կէտը որ ամէնէն հետաքրքրականն է, հաւկիթի օստմութեան մէջ, ատոր աշխարհածնական (Cosmique) իմաստն է։

Հաւկիթը իր բնաստական կազմուածքով կը ներկայացնէ ամբողջութիւնը անկենդան ու անկերպարան էակի մը, որ որոշ պայմաններու ներքեւ կենք եւ կերպարանք կ'առնէ։ Ասոր համար եզրադասական, փիւնիկեան, պարսկական, յունական եւ հնդկական հին կրօններու մէջ հաւկիթը կը խորհրդանշէ տիեզերքի արարչագործութիւնը։

Դր. Տաթեացի գիտէ հաւկիթին այս աշխարհածնական իմաստը. — «Ձի ձուն օրինակ է բոլոր աշխարհի, որպէս ասն իմաստունն թէ վերին կեղեւն գերկնիցն բերէ՝ զմանուկն, իսկ մզկնածն»՝ օղոյս, եւ օպլտակուցն՝ ջրոյ, եւ զեղինն երկրի, որ է մէջն» (ՁԼԽԱՏՆ ՀՏԷ. էջ 606)։

Հնդկի աշխարհածնութեան մէջ կ'ըսուի. — Երբ արարչագործ աստուածութիւնը ցօղի շիթի մը շափ պղտիկցաւ, ուղեց օտեղծել աշխարհը, նախ ինքն մանանիսի հատիկին շափ եղաւ, յետոյ մարդրի մը շափ եղաւ եւ յետոյ հաւկիթի մը շափ, որուն մէջ հինգ տարրեր ծնունդ առին։ Այս հաւկիթը եօթը տակ կենց կամ կեղեւ ունի, իւրաքու վրայ, ճիշդ սօխի մը պէս։ Այս հաւկիթն է որ կ'ելլին կրակը եւ օդը, կրակը զէպի վեր կը բարձրանայ, իսկ օդը ատոր հաւկապն ուղղութեամբ՝ զէպի վար. այս կերպով հաւկիթը կը բացուի եւ կը բաժնուի երկու մասերու. վերին մասը որ սօխի է՝ կը կազմէ երկինքը, իսկ վարի մասը, որ արծաթ է՝ կը կազմէ երկիրը։

Եւ որովհետեւ եօթը կենցով է այս հաւկիթը, բացուած ատենը, տասնըորս հատ կէս-կենցներն ալ դուրս եկան, որոնց եօթը վերին երկինքները կը կազմեն եւ եօթն ալ վարի եօթը երկիրները։ Իսկ օտեղծել օպլտակուցը կը մնան վարի մասին մէջ, որոնցմէ կը կազմուին լեռներ ու ծովեր, շանթեր եւ ամպեր (ԲՈՒՐԲ. ԿՐՈՆԻՑ, Միկեթ, Հար. Գ. էջ 928. Նմա. 1030 Շքրթ. 1905, էջ 299—302, ուր ուրիշ վերլուծում մըն ալ տրուած է հնդկական հաւկիթի մասին)։

Հնդկի աշխարհածնութեան այս զրոյցին տարրեր մէկ ձեւը Հայոց վերադարձած է Պիւսնէրի մէկ գործին մէջ (*), զոր իբր հետաքրքրական կը զնենք հաս. վասն զի Հայոց հին հաւատարիքներուն մէջ այսպիսի զրոյց չկայ. — «Ահա ա-

(*) Անգլիեմէն Hawke (որսի քոչումն մը) պատահական նմանութիւն մը չունի անգլեան հայերէն հաւիկին հետ։

(*) Buchnerի Conférence sur le théorie darwinienne գործին Հիլեդերոզ համախոսութեան սկիզբը, էջ 128։

սիկ, ըստ էրմանի (*) թուղթերուն, թէ ինչ է չայց աւանդութիւնը ստեղծագործութեան մասին:

Սկզբնական, յաւիտենական, աների ոյթ էակերն ու հոգին միայն կրնայ ճանչնալ, որ վերջապէս կամեցաւ ինքիքիւ յայտնել իր բոլոր էակութեանն և բոլոր փառքերուն մէջ: Եւ նախ խորհուրդի մը գործութեամբ միայն ստեղծեց զուր, և անոր մէջ գրաւ ստեղծագործութեան սերմը, սերմ որ Զու մը եղաւ, ոսկիի պէս փայլուն և այնքան կենդանի պայծառութեամբ մը որ շափարելին բիրաւոր ճառագայթները նոյն ինքն այժմ ձուին մէջ կերպարանաւորեցաւ Բարամպրամ (Parambrahma), այսինքն մարդ աստուածի կերպարանաւոր: Արեգակնային բազմամիլիոն տարիներու շրջանէ մը ետքը կտորեց այս ձուին և քահրաւ ստեղծեց անասունքի աշխարհը: Զուի մէկ կտորէն ստեղծեց երկինքը, միւս կտորէն ալ երկիրը, և զայն պատեց ջուրով: Եւ յետոյ ինքն ալ երկու մասի բաժնուեցաւ, և ատենց մին փոխակերպեց ագաւ էակի մը, միւսն ալ եղ էակի մը: այսինքն՝ երկու բնութիւն միանգամայն զգացաւ մին ներգործական իսկ միւսը կրակաւորեց, վերաբարձարեց և նամար այն արարածներու մէջ որոնք աստուածային յատկութիւններ ունին: — Այս աւանդութեան ուստի չայլ Ամանորին հաւկիթ կը նուիրեն լրարուն: Եւ եկեղեցւոյ հայրեր նուիրագործեցին այս ստորութիւնը՝ զայն փոխադրելով Զատիկին:

Այս ձեւով գրոյցներ և բմբռնումներ կան բոլոր հին կրօններու մէջ հաւկիթի մասին, որ խորհրդանշաւոր եղած է տիեզերքին:

Հին Հռոմայեցիներ և յայնք հաւկիթ կը նուիրեն իրենց աստուածներուն՝ երբ կ'ուզէին որբուիլ և մաքրուիլ, և այդ հաւատքով՝ մոռնաներ կերակուրին մէջ ալ հաւկիթ կը դնէին, որ անոնք ալ սրբուին մաքրուին:

Զորորդ կէտր որ զարմեալ շատ հետաքրքրական է, հաւկիթը ինչպէս անցած է քրիստոնեական բարեքրու մէջ, ինչ է ծագումը:

Ասիկա շատ բնական և զիւրմբունելի երեւոյթ մըն է: Քրիստոնէութեան զարմող բոլոր ազգեր և ժողովուրդներ իրենց հին կրօնքն միասին բերին շատ մը զաղափարներ, ստորոյթներ և այլն: Եւ զայն պահցին և քրիստոնէացուցին:

Բայց կը թուի թէ զատկական հաւկիթը հրեւեական աւանդութենէ անցած է քրիստոնէութեան: Հրեաներ Պատեի տօնին բաղաժը հաց կը շինէին, այսինքն՝ պարզ ալիւրէ և ջուրէ շինուած հաց մը: Բայց բարեկեցիկները քիչ մըն ալ հաւկիթ և շաքար կը խառնէին բաղաժին: Պատեի սեղանին վրայ, ի միջի այլոց, պիտի դրուէր զատկական զառը և պիտի խառնէ հաւկիթ: Այս սեղանին շուրջ թաղալիցացը եղիպատեան կը լինէր պատմութիւնն ընդէ ու կերպերը նմանցնելէ ետքը, ոտքի կ'ելլէին, իրեն թէ ճամբորդու-

թիւն մը պիտի ընեն, ըստ այնմ կը գտնուէին, ձեռքերնին մէկ մէկ զաւազան կ'առնէին, և հապնեպով կ'ուտնէր զատկական զառը և մէկ մէկ հատ ալ պիտի խառնէ հաւկիթ: (ԲԻԲԼ. ԿՐՈՆ.Յ էջ 1087-89):

Ուրեմն անհաւանական չէ բնի թէ Պատեի սեղանին պիտի խառնէ հաւկիթ ուտելու այդ հրեական ստորութիւնն է որ փոխանցուած է քրիստոնէից Զատիկի սեղանին:

Կարծաշներ կան նաև թէ որովհետեւ քրիստոնէից արգելուած էր Մեծ պահքի մէջ հաւկիթ ուտելը, եօթը շաբաթներու միջոցին հաւաքուած հաւկիթները, Ասաղ եւ. օրհնել կուտային և Զատիկին կը բաշխէին բարեկամներու:

Այս առթիւ հաւկիթները կը ներկէին ալ. կարմիր գոյնն է հինը և աւանդականը: Գր. Տաթեւացին ակնարկելով կարմիր հաւկիթ ներկելու ստորութեան կ'ըսէ. — Էթէ Զատիկ այս առաջին կիրակիի Շաբաթ օրը կարմիր ձու կը ներկենք. և խորհուրդը այն է որ միայն Զատիկին ձու կը ներկենք: Վասն զի ձուին, օրինակ (խորհրդանշան) է բոլոր աշխարհի, և ինչպէս որ իմաստունները կ'ըսեն. զուրսի կեցիկը կը նմանի երկինքի. մզկնածը՝ օդին և սպիտակեցը՝ ջուրին, դեղինն ալ երկրին է, այսինքն մէջը: Իսկ կարմիր ներկը կը նշանակէ թէ բոլոր աշխարհ գնուեցաւ Քրիստոսի արիւնով: Եւ մենք կարմիր ձուն ձեռքերնու մէջ առնելով յայտնի կը հռչակենք մեր փրկութիւնը: Ասոր համար է որ նախ կարմիր ձուն կ'ուտենք (կը հագորդուինք մեր փրկութեան) և յետոյ ուրիշ կերակուրներ (Զրմեւումն Հասոր, էջ 606):

Թէ քրիստոնէական զատկական հաւկիթի ծագումը հրեական է, կրնայ ապացուցուիլ ո'չ միայն պիտի խառնէ հաւկիթով այլ նաեւ այն կարկանդակներով (չորեկ, եւայլն ձեւերու տակ), զոր հայ տառերկրներ յատկապէս կը պատրաստեն Զատիկի համար: Զօրեկը մանաւանդ ճշգրիտ կերպով կը յիշեցնէ բարեկեցիկ հրեաներուն բաղաժը հաւկիթով ու շաքարով:

Կարմիրէն զատ ուրիշ գոյներն ալ բաւական հին են. ինչպէս նաեւ սոկեցած և գեղանկար հաւկիթներ. նոյնպէս սա մեր օրերուն հաւկիթ անաւ տուիր: ամէնքն ալ գեղարուեստական գործեր այլ ևս, այլազան չափերով և արժէքներով, որոնց մէջ շաքարեղէններ կը դրուին և Զատիկի առթիւ կը նուիրուին ծանօթներու և բարեկամներու՝ Զատիկի շնորհաւորելու նպատակով. — Քրիստոս յաբաւ ի մեռելոց:

Հաւկիթի մասին մեր տեղեկութիւնները լրացրենք նամար, պէտք է ուշադիր ըլլալ ջայլամի ձուերուն ալ, որոնք Հայոց հին հարուստ փառքերուն և եկեղեցիներուն մէջ զլիսաւոր զարդարանքներն են: Իման զի կանթեղներուն վեղա գունդի տեղ կը դրածածուէին և դեռ կը դրածածուէին երուսաղէմի մէջ և կամ առանձին կը կախուէին կանթեղաշաքի մէջտեղերը, վերէն կարծով, վարէն ալ ծոպ մը ձգուած:

Չայլամ, ինքնին հագուազիւտ թուրքներէն է, և ծանօթ թուրքներուն ամէնէն մեծը, որոնց

(*) Գ. Ս. Էրման Գեմման բնագէտ, ճանապարհորդ մըն է (1806-77):

բարձրութիւնը մինչեւ երկու քուէկէ մէքը կը հասնի: Իր ձուերն ալ, իրենց խոշորութեամբ, առկունութեամբ եւ տեսքով շատ սիրուն են, եւ հազուադէպ:

Միջին դարուն եւրոպական հարուստ տուններու մէջ կը գործածուէին ջայլամի ձուերէն շինուած գաւաթներ, թասեր, սկաններ, եւ ուրիշ անոթներ, նուրբ քանդակներով ու զարդերով, ոսկեղօծ մետաղեայ պատուանդաններու վրայ:

Եկեղեցիներու մէջ ալ հաւանաբար միջին դարուն մտած են գալլամի հաւկիրներ, իբրեւ հազուագիւտ եւ թանկագին զարդ, եւ թերեւս նաեւ իբրեւ խորհրդանշան Զատիկական Հաւկիթի պէս:

Փառնի օր զարդարանքի վրայ է խօսքը, ըսենք թէ հաւկիթի իր սիրուն ձեւին համար հարուստացեալներու մէջ ալ իբրեւ զարդ կը քանդակուի յիւր յիւրոյ (corniche) վրայ, ըլլալ տուններու, ըլլալ եկեղեցիներու մէջ եւայլն:

ՀԱՍԽՈՅԶ

ՊԱՐԶ ՔԱՐՈՁՆԵՐ

ՄԻ ՇՆԱՐ

(Եկից Ի. 14):

Մարդկութիւնը տառապեցնող մեծամեծ չարիքները քառնալու համար, րոպէ առաջարկուած դարմաններէն առաջնակարգ կարեւորութիւն ունեցողը կը նկատուի ընտանեկան կեանքը: Ընտանեկան կեանքը մարդկային ամենէն վաղնիս եւ սրունչնի մէկ հաստատութիւնն է որ անխտանելու ֆիզիքական, մատարական եւ բարոյական պէտքերուն գոհացում կուտայ եւ սեռին շարունակութեան ու զարգացման կը ծառայէ: Ընտանեկան կեանքով է որ տըր եւ կին իրարու թերին կը լրացեն, հաճելի եւ օգտակար զաղափարներ կ'ընդամերացնեն եւ այդու կարելի կ'ըլլայ թէ՛ երջանիկ եւ թէ՛ դժբախտ օրերու մէջ ուրախութիւնները քաղմպատելի, ցտիւրն ու վիշտները մեղմացնել եւ զանազան հոգեբու եւ տառապանքի ծանր բեռը թեթեւցնել վերջուպէս ընտանեկան կեանքը ոչ միայն մարդուն ծնաբանն ու սրնաբանն է, այլ եւ անոր հանգստաբանն ու ապաստանարանն է: Ընտանեկան կեանքով է որ մարդկային անհատներու ֆիզիքական զոյաթիւնը կը պաշտպանուի եւ բարոյական դիրքը բարձր կը պահուի:

Այս տեսակէտին հակառակ կայ շարժում մը որով կ'ուզեն հաւատաւոր թէ ընտանեկան կեանքը կաշկանդում մը եւ սեղմում մըն է մարդկային ազատութեան, թէ պէտք է չնչի ընտանեկան կեանքը եթէ կ'ուզեն որ վերայ մարդոց մէջէն առկուրթիւնը նախանոր, հակառակութիւնը, եւ այն ամէն չարիքներ որ կուզան առկուրթնել: Այս ուղղութեան փատագով եղաւ առաջին անգամ ինքն Պրոտոն Ի-

մատատէրն, որ ընտանեկան կեանքը կը նկատէր անհաշտ թէ՛ ընկերութեան, թէ՛ հայրենասիրութեան եւ թէ՛ մարդասիրութեան, եւ կը կարծէր թէ ընտանիքը չնչիով հայրենիքը կը զօրակայ. նա կ'ուզէր որ պետութիւնը մանուկներու կրթութեան պաշտօնն ստանձնէ ընտանիքի տեղն անցնելով: Ասիկա իր «Հասարակապետութիւն» անուն գրքին մէջ տիրող հիմնական գաղափարներէն մէկն է: Բէէն նոյն ինքն Պրոտոն՝ առաջինն էր որ իր տեսութեան զոնորական ըլլալը յայտնեց եւ Արիստոտէին ալ պատճառարարութեամբ մտապէս հերքելով մեղմեց այդ տեսութիւնը:

Կեանքի մէջ ուրն ու ծանօթութիւնը միեւնոյն օրէնքով կը զարգանան, անոնց ընկան ընթացքն է պզտիկէն դիմելի դէպի մեծը: Մեր սիւտը կը յարի նախ մեր անձին, յետոյ ընտանիքի անդամներուն, այոյներն անոնց որ զմեզ կը շրջապատեն եւ սպասմեր հայրենակիցներուն, վերջապէս ամբողջ մարդկութեան: Այս չորս շրջաններէն կ'անցնի սէրը եւ մին միւսէն կախում ունի եւ զոյոթիւնը կընայ ապահովել: Եթէ ոչ կընայ սէրը տկարանալ, այլայլել եւ տարափոխիլ: Անոնք որ մարդկութեան սէրը գորայնելու համար ընտանիքի սէրը չնչի կ'ուզեն՝ Պրոտոնի բրածինն պէս, անոնք ընկան կարգը խանգարած կ'ըլլան եւ կը նմանին անոնց, որոնք գետը մեծցնելու համար ակը կը ցամքեցնեն: Ընտանիքի սէրը մարդասիրութեան աղբիւրն է եւ ընտանիքը մարդկային ընկերութեան խորիւսն է:

Արդ՝ պատմական տեսութեամբ եւ արդի պայմաններով ըմբռնուած կեանքը հեռզնեալ մեզ կը հեռացնէ օժտիքի, ասանաւակութիւններէն եւ բաղցրութիւններէն եւ կը կարծենք թէ օւխողական է դաղերցնել դէպի դուրս, դէպի ամուրիութիւն շարժումը, որ մարդուն բարոյական եւ ֆիզիքական զոյաթիւնը վատնողն է գոտ, կը դարձնէ զայն յուսահատօրէն խռտան, մակերեսայնային եւ դատարկ: Պէտք է չէզոքացնել այս շարժումը՝ կեդրոնացնելով եւ ինքնամոգիւնով մարդուն միտքն ու սիւտը դէպի տունը, դէպի սուրբ խորունկ շարժումով մը: Արդ՝ այս բանին ո՛չ մէկ բան այնքան կը նպաստէ որքան ընտանեկան, բարի, անոյշ, պարզ եւ խաղաղ կեանքը, որ միշտ նկատուած է զօրաւոր ազգութեան զօրութիւնը եւ առանց անոր մարդ արագօրէն կ'ընթացայ ամենամեծ վտանգներու: Չնչիով ընտանիքը, չնչած պիտի ըլլան ընկերութիւնը, կամ առնուազն, ամենամանր հարուած մը տուած պիտի ըլլաւ անոր եւ պիտի պատարաստուէ ըլլալ վերագործ մը դէպի բարբառական շրջաններն, դէպի ցեղային երամակներն եւ հոյներն, որոնք կ'ապրէին սպանութիւններով եւ յելուզակութիւններով:

Ընտանիքն իր բարձրութեան եւ ազնուանաց մէջ պահելու համար, անհրաժեշտ է անոր ալ իւր մըշմարտ խաբիւր, իւր անվիճելի հիմք, այսինքն ամուսնական հաւատարմութիւնը նա այս իսկ է անկիւնաքարը ընտանեկան հաստատութեան: Ընտանեկան կապերուն թուլացումն խորունկ պատճառը պէտք է փնտռել ամուսնական կապերու թուլացումն մէջ: Խօսիլ այս կարեւոր եւ ծանր հարցին վրայ, ճառել է եօթներորդ Գատուիրանին վրայ: «Մի՛ շնորհ: Ընացողը իր ամուսնոյն, իր լրծա-